

DİN PSİKOLOJİSİ*

Christopher Peterson & Nansook Park
Çev. Mustafa ULU
Dr., Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
mustafaulu@erciyes.edu.tr

Öz

Science, Religion and Society: An Encyclopedia of History, Culture, and Controversy isimli eserin bu bölümünde din psikolojisi hakkında tarihsel gelişiminin yanı sıra öncü figürlerin katkıları konusunda da önemli bilgiler verilmektedir. Bu yazıda din psikolojisi alanında yürütülen çalışmalar bazı kategorilere ayrılarak değerlendirilmelerde bulunmaktadır.

Son olarak da din psikolojisinin günümüzdeki durumuna ilişkin bilgiler verilmekte ve eleştirel bir bakış açısıyla din psikolojisinin konumu ortaya konulmaktadır.

Anahtar kelimeler: Din, Psikoloji, Tarihsel Gelişim, Güncel Durum.

THE PSYCHOLOGY OF RELIGION

Abstract

In this chapter of book that entitled Science, Religion and Society: An Encyclopedia of History, Culture, and Controversy has been given important informations about psychology of religion's historical development as well as pioneer figures' contributions. In this text some evaluations has been made by categorizing studies in field of psychology of religion.

Finally some informations are provided about current status of the psychology of religion and position of the psychology of religion with a critical standpoint.

Keywords: Religion, Psychology, Historical Development, Current Status.

* Editörlüğünü Arri Eisen ve Gary Laderman'ın üstlendiği, M.E. Sharpe Inc. tarafından 2007 yılında yayınlanan *Science, Religion and Society: An Encyclopedia of History, Culture, and Controversy* isimli eserin ikinci cildinde 521-526. sayfalar arasında yer alan ve Christopher Peterson & Nansook Park tarafından kaleme alınan "The Psychology of Religion" başlıklı 57. bölümün çevirisidir.

Psikologlar uzun zamandan beri dinle ilgilenmektedirler. Birleşik Devletlerdeki ilk büyük psikolog olan William James din olgusuyla derinden ilgiliydi. Onun 1902 yılında yayınlanan *The Varieties of Religious Experience* isimli eseri yüzyıldan daha uzun bir süre basılmaya devam etti. Bu eserin en önemli özelliği dinin sübjektif deneyimine odaklanmasıdır. James, ihtida, mistisizm, trans halleri, azizlik ve tövbe gibi konularla özellikle ilgilenmiştir. Diğer bir Amerikalı psikolog olan G. Stanley Hall, sadece din psikolojisini konu alan ve 1904 ile 1915 yılları arasında yayınlanan bir dergi çıkardı. Hall, genellikle ergenlik kavramının "mucidi" olarak kabul edilen gelişimsel bir psikolog olmasının yanı sıra bir araştırma aracı olarak anket kullanımının öncülerindendi. Hall, çoğunlukla gençlerin ahlaki ve dini eğitimi konularıyla meşgul oldu.

Ancak din 1930 ile 1960 yılları arasında psikolojinin radar ekranından bütünüyle kayboldu. Bununla ilgili çeşitli sebepler ileri sürülebilir. Davranışçılığın psikolojinin büyük çoğunluğuna hakim olmasıyla birlikte bu dönemde araştırmacılar ve teorisyenler, insanlar ve hayvanların ortak olarak sahip oldukları ve açıkçası dini içermeyen şeylere odaklanma eğilimindeydiler. Mantıksal pozitivizmin ortak felsefi özü, katı bir gerçek-değer ayrımı meydana getirdi ve din de aşırı değer-yüklü olduğu için birçok psikolog tarafından bilimsel açıdan objektif psikoloji için uygun bir konu olarak görüldü. Bu nedenle birçok insan yirminci yüzyıl psikologlarının özellikle dindar bir grup olmadıklarını ileri sürmüştür. Bu da onların çoğunun dinden özellikle ilginç ya da önemli bir konu olarak etkilenmedikleri anlamına gelir. Bu durumun bir sonucu olarak psikolojideki önemli figürlerin çalıştığı büyük devlet üniversiteleri, varlığı din psikolojisine olan ilgiyi canlandırabileceği için müstakil bir din ya da dini araştırmalar bölümlerine sahip olmadılar.

Bunlara ek olarak bir de ara sıra din psikolojisine ani saldırılar gerçekleştirildi. Örneğin *Totem and Taboo*, *Moses and Monotheism* ve *The Future of an Illusion* gibi çalışmaları ile tanınan Sigmund Freud, dinin insanın bebeklik dürtüleri ve korkularına karşı savunma ihtiyacının bir sonucu olarak ortaya çıktığını iddia etti. Tanrı ve diğer ilahi figürler, her şeye gücü yeten bir baba olarak beşeri istekleri yerine getiren icatlardır (yanılsamalardır). Onların sevgisi ve koruması ise gerçek babalar tarafından asla gerçekleştirilemeyecek bir çeşit sürekli güce sahiptir.

Bu noktada din konulu psikolojik çalışmaları hala karakterize eden bir olgunun başlangıcını görmekteyiz. Din sadece psikolojik alana indirgenebilir mi ya da indirgenmeli mi? Dini sadece psikolojik alana indirgemek, onun farz edilen kutsal önemini dinden ayırır ve onu prensipte insanlara canlılık veren diğer aktivitelerden ya da tecrübelerden farksız hale getirir. Fakat dini sadece psikolojik alana indirgememek ise dini deterministik bilimin gerçekliğinin dışına taşımaya benzer. Söylenilecek başka bir yöntem ise, psikologların meselesinin, dini psikolojik olguya bağlama girişimlerinin dini

“açıklama” ya da “dinle başka şeyleri açıklama” etkisine sahip olup olmamasıdır. Bu ayrım genellikle gözlemcinin bakış açısında olabilir. Her şeye rağmen din, her türlü duygu, düşünce ve davranışlarla olan bağlantısının gösterdiği gibi bazı insanların hayatlarında son derece önemli bir faktördür.

1950 yılında Harvard psikoloğu Gordon Allport, *dışgüdümlü dindarlık* (diğer amaçlar için bir araç olarak din) ile *içgüdümlü dindarlık* (bizzat kendisi bir amaç olarak din) arasında önemli bir ayrım gerçekleştirdi. Bu ayrım hala din psikolojisinde çok sayıda teori ve araştırmada kullanılmaktadır. Kurumsal dine dinî açıdan dışgüdümlü olarak katılım, onun güvenlik sağlaması, sosyal ihtiyaçları tatmin etmesi veya statü kazandırması sebebiyledir. Bunun aksine içgüdümlü dindarlık, dinî inançları özümser ve onunla diğer ihtiyaçların bir uyum içerisinde bir arada olmasına neden olur.

Bu iki yönelimi de ölçmek için Allport ve meslektaşları, hala geniş bir kullanım alanı bulan kısa bir benlik-raporu anketi geliştirdiler. Büyük oranda yaygın bulgulardan biri, dışgüdümlü olarak motive olan insanların büyük olasılıkla önyargılı olmalarıydı ve bu liberal psikologlar arasında dinin ününü parlatmayan bir sonuçtu. Bu sebeple de içgüdümlü olarak motive olan insanların en düşük önyargılı olma olasılığına sahip olduklarını gösteren ek bulgular göz ardı edildi. Aslında biz kilise üyelerine olan ilgimizi sınırlandırırsak, çağdaş Birleşik Devletlerde onların arasında en aktif ve içgüdümlü olarak ilgili olanların hala en az önyargılı kişiler arasında yer aldıklarını görürüz.

Araştırmacılar dini çalışmalarına dahil ettiklerinde din, genellikle temel odak noktası değildir. Onlar genellikle kiliseye devam etme gibi birkaç basit göstergeyi öğrenmekten daha azını dahil ederler ki bu durum, içgüdümlü ve dışgüdümlü motivasyon arasında olan gibi ayrımları önemli hale getirmekte başarısız olur. Sonuçta ortaya çıkan şey ise gerçekleştirilecek araştırmalara ilham kaynağı olamayacak biçimsiz bir din tasviridir.

Konular 1960'lı yıllarda değişmeye başladı. *The Review of Religious Research* ve *The Journal for the Scientific Study of Religion* gibi dergiler kuruldu ve ampirik araştırma makalelerinin çıkış yeri olarak hizmet etti. Din psikolojisi hakkında ders kitapları yazıldı ve kurslar düzenlendi. 1975 yılında din psikolojisine ayrılan bir Amerika Psikoloji Derneği bölümü oluşturuldu.

Klinik ve danışmanlık psikologları hastalarının farklılıklarını ciddiye almaya başlarken dindar bireylerle gerçekleştirilen terapilerdeki açık ilgi ortaya çıkmaya başladı. Günümüzde din psikolojisi hakkında kaleme alınan makale ve kitapların çoğunluğu terapi bağlamında oluşturuldu. Fetzer Institute ve John Templeton Foundation gibi özel kuruluşlar din psikolojisindeki araştırmaları desteklemeye başladılar. Ölçekler tasarlandı ve uygulandı. Psikoloji ile ilgili araştırma yapanlar ve okutmanlar için çeşitli

kullanışlı kaynakları ihtiva eden din psikolojisi web sitesi meydana getirildi (bkz. <http://www.psywww.com/psyrelig/>).

Dinin çeşitli psikolojik alanlarda belirli faydalara sahip olduğunu gösteren araştırma bulguları birikmeye başladı. Toplumun geneli, dini inançların problemleri ile başa çıkma ve fiziksel hastalıklardan sakınma konularında bireye yardım edebilme imkanı tarafından cezbedildi. Özellikle sosyal ve toplumsal hizmetleri sağlama noktasında etkili olan inanç temelli organizasyonlar kuruldu. Herhangi bir kişi hükümetin bu tarz organizasyonları resmi olarak desteklemesi gerektiği görüşüne katılsa da katılmasa da onların başarısı ortadadır.

Büyük oranda Birleşik Devletler kültürü öncülüğünde psikologlar, dindarlık ile maneviyat arasında bir ayrım yapmaya başladılar. İlk terim, kutsal ve aşkın varlığın geleneksel (din-temelli) yollarla tecrübe edilmesi başlığı altında sınıflandırılırken ikinci terim, dini tecrübeyi de içererek her zaman genişlemekte olan ve aynı zamanda bireyin doğa ya da beşeriyet hakkındaki şefkat tecrübesidir. Böylece bireyler kendilerini manevi olarak tanımlayabilirler. Çünkü onlar, Tanrıya inanmasalar veya hemfikir oldukları başka kişilerle ibadet amacıyla bir araya gelmeseler dahi güzel bir düzen içerisinde yücelmeyi hissederler. Bu önemli bir ayrıma benzemektedir fakat onun üzerine yapılan aşırı vurgu, her ne şekilde tanımlanırsa tanımlansınlar dindarlık ve maneviyatın özünde kendi özelliklerini taşıdıkları ve genel olarak insanda beraber meydana geldikleri gerçeğinin gözden kaçmasına sebep olur.

Dindarlık ve maneviyatın tanımlarına yönelik ilgiler, bir olgunun dini (ya da manevi) olduğunu veya olmadığını nasıl anlayabileceğimiz konusundaki uzun süredir devam eden problemlere ışık tutar. William James'in öncülük ettiği bir gelenek, dini olayların mistik tecrübeler tarafından karakterize edilen sıra dışı hadiseler olduğunu iddia eder. Diğer görüşe göre ise dini olaylar, özünde sıra dışı ya da aşkın değildir aksine onlar, yalnızca birey tarafından ilahi güçlere atfedilen özelliklerdir.

Son bir ayrım da *din psikolojisi* (psikolojik teori ve araştırmaların dini tecrübe ve eylemleri anlamak için kullanılması) ile *dini psikoloji* (belirli dini doktrinlerin psikolojiyi anlamak için kullanılması) arasında yapılabilir.

Günümüzde Din Psikolojisi

Dini ve manevi yaşam hakkındaki psikolojik çalışmalara çağdaş yaklaşımlar, birkaç genel alana bölünme eğilimindedir. Çalışmanın önemli bir gövdesi, genellikle doğası gereği teoriktir. Bu noktada birkaç etkili düşünce ekolü mevcuttur. *Psikanalitik ekol*, Freud'un çalışmalarını kullanır ve dini inanç için bilinçsiz güdülerin rolünü vurgular. Çağdaş psikanalitik teorisyenler, dine karşı kesinlikle Freud kadar muhalif değillerdir.

Analitik ekol, Freud'un bir zamanlar takipçisi olan Carl Jung'un görüşlerine dayanır ve Jung'un bazıları dini öneme sahip olan evrensel arketipler (semboller) hakkındaki kavramsallaştırması ile tanınır. *Nesne ilişkileri ekolü* çağdaş psikodinamik kavramsallaştırmaların çoğunu kullanır ve sıklıkla anneliğe özgü etkileri vurgular. *Transpersonel (benötesi) ekol*, dini olgunun, önemsiz olmasına rağmen yine de gerçek olduğunu ve doğrudan çalışılabileceğini varsayar. Son olarak *fenomenolojik ekol*, dini tecrübeleri bireye bağlı olarak tanımlamaya çalışır.

Din psikolojisine diğer yaklaşım, nitel araştırmalara odaklanan çalışma gövdesidir. Dini ve manevi tecrübenin önemli alanları nedir? Bunlar nasıl ölçülebilir? Bu deneysel ölçümlerin psikometrik özellikleri (geçerlilik ve güvenilirlik) nelerdir? Tek örnek vaka incelemelerine ve diğer nitel araştırma biçimlerine güvenme eğiliminde olan ölçüm geleneği, çoğunlukla etkili düşünce ekolleri tarafından ortaya konulan zengin teorik geleneklerden bağımsız olma konusunda başarısız görünmektedir. Herhangi bir kişi, teori ile nitel araştırmanın karşılıklı olarak birbirlerinden haberdar olduklarını düşünecektir. Her şeye rağmen ölçüm geleneği, din psikolojisi hakkında çeşitli ilgi çekici bulgular ortaya koymaktadır.

Örneğin gençler arasındaki sözde dindarlık, her türlü anti-sosyal aktiviteden kaçınma eğilimi ile ilişkilidir. Dindarlık göstergelerinden (kiliseye gitmek gibi) yüksek puanlar alan çocuklar ve ergenler, daha fazla duygusal öz-düzenlemeyi, saldırganlık eylemleri ile daha az meşgul olmayı, akademik performansta daha iyi sicile sahip olmayı, muhtemelen daha az alkol ve uyuşturucu kullanmayı gösterirler ve kendi cinsel ilgilerini geciktirme eğilimindedirler. Onlar dünyayı daha tutarlı olarak algılarlar. Hemen hemen aynı sonuçlar yetişkinler içinde bulunmuştur. Ayrıca yetişkinler arasındaki dini ilgi ile bireysel mutluluk ve aile sağlığı arasında güçlü ilişkilerin olduğu da belirlenmiştir.

Diğer araştırma hattı ise daha sosyolojik eğilimlidir. O, kurumsal dindeki bağlılık modellerinin haritasını çıkarır ve sosyal dayanışmada bağlılığın etkisinin taslağını çizer. Özellikle güçlü bir sosyal adalet ve hizmet eğilimleri olan kiliseler, bariz bir şekilde içinde buldukları toplumların yararına olacak bir dizi kaynak sağlamakta önemli roller oynarlar. Bu kiliseler, kendi cemaatlerine medeni bağlılığın diğer biçimlerinde ve gönüllülükte gösterilen görev ve sorumluluk bilincini aşarlar. Özellikle Afro-Amerikan kiliseleri, ihtiyacı olan kişilere eğitim, psikolojik danışmanlık, mali destek, barınma, giyim ve gıda gibi konularda bir dizi hizmet sağlayarak kendi topluluklarının sağlıklarını desteklemekte önemli roller oynarlar.

Hall'un ilk örneklerini takip ederek araştırmacılar, kendi ilgilerini yeniden dini sosyalleşmeye çevirmişlerdir. Örneğin, çocuklarının dini inanç ve uygulamalarında ebeveynlerin oynadıkları rol nedir? Anne ve babaların bu konuda farklı roller üstlendiklerini gösteren kanıtlar vardır. Anneler, çocukların dini prensipleri günlük yaşamda uygulama şekillerinde daha

merkezi bir rol üstlenirken babalar, çocuklarının formel dini ilgilerinin oluşumunda rol oynarlar. En azından Birleşik Devletlerde çekirdek ailelerde yetişen çocuklar, anneleri tam gün çalışmayan çocuklar ve ebeveynleri benzer dini inançları paylaşan çocuklar muhtemelen dini açıdan daha ilgilidirler.

Pozitif Psikoloji –hayatı daha da yaşanmaya değer kılan şeyler hakkındaki çalışmaları isimlendirmek için kullanılan yeni bir alan- başlığı altında açık bir şekilde teolojik olanı (inanç, ümit, yardımseverlik) ve daha seküler olmasına rağmen yine de dini anlam taşıyan olguları (minnettarlık ve bağışlayıcılık) da içeren kişilik güçlerine ve erdemlere artan bir ilgi meydana gelmiştir. Bunların nedenleri ve sonuçları nedir? Gençler arasında bunlar nasıl teşvik edilebilir?

Son olarak dini ve manevi tecrübenin nörofizyolojisini inceleyen bir çalışma alanı vardır. Bu araştırmalar, din ve maneviyatı büyük oranda biyolojik -genellikle evrimsel- kavramlarla açıklayan teorik çalışmanın ilgili hattına/çizgisine aktarılır. Bu alanda çalışanların iddiası, kutsal arama konusuna insanların sıkı bir şekilde bağlı (biyolojik açıdan önceden hazır) olduklarıdır. Örneğin antropolog Lionel Tiger, insan ırkında kendi ölümlerini düşünme konusundaki kapasitelerinin genişlemesinden kaynaklanan çaresizlikle baş etmek için ortaya çıkan ümidin tipik olarak dini inançlarla iç içe olduğunu ileri sürdü.

Eleştiri

Eleştirmenlerin çoğu, din psikolojisinin genel psikoloji içerisindeki gelişimini tamamlayamadığına inanır. Alan hala özellikle dergiler, kitaplar ve kurslar konusunda marjinalleşme eğilimindedir. Araştırmacılar, sıklıkla savunmacı olarak görünürler ve bazen de kendi meslektaşları tarafından farklı bir gündeme sahip olmakla itham edilirler. Yörüğe yine de yukarı doğrudur. Ancak din psikolojisi şemsiyesi altındaki araştırmaların çoğu, Birleşik Devletler’de yapılır ve onlar, kesinlikle araştırmaya katılanların sıradan örneklerinin bir özelliğini yansıtan genel Protestanlığın psikolojisi şeklinde tanımlanmalıdır. Çoğunlukla araştırmacılar, farklı dinlere inanan insanları karşılaştırmaya isteksizdirler ve bu durum da sonuçta elde edilen verinin tamamen ince taneli olmadığı anlamına gelir.

Karşılaştırmalı çalışmaların potansiyel kullanımını vurgulayan ilginç istisnalar da vardır. Bu çalışmalardan biri, dindar fundamentalistlerin – Hristiyan, Musevi ya da Müslüman olması fark etmeksizin- liberal benzerlerine nazaran daha iyimser olduklarını göstermiştir. Başka bir çalışma ise Musevilerin kendi düşünce ve niyetlerinin aksine insanların açık eylemleri ile ilgili olarak ahlaki açıdan yargılama konusuna Hristiyanlara göre daha yatkın olduklarını göstermiştir.

Birleşik Devletler, özellikle dindar bir ulus olarak karakterize edilmektedir. Japonya’da yetişkinlerin sadece %4’ünün dine hizmetlere

katılmasının aksine Amerikalıların %46'sı haftalık olarak dini hizmetlere katılırlar. Eğer biz bu değeri olduğu gibi alırsak, bu değerler Birleşik Devletlerin büyük ölçüde istedikleri gibi ibadet edebilme özgürlüğü arayan Avrupalı dindar mülteciler tarafından kurulduğu şeklindeki tarihi gerçeği yansıtabilir. Fakat diğer bir yorum ise bu verilerin din ve dindarlığın ne anlama geldiği konusunda Batılı (Hristiyan) kavramları kullanan araştırmacıların ürünü olduğu şeklindedir. Çünkü Japonlar, çoğunlukla Şintoist ya da Budisttir ve onların günlük şeylerde kutsalı aramaları daha olağandır. Kiliseye devam etme, onların ne kadar dindar olduklarına karar verme konusunda yanlış bir kategoridir. Her şeye rağmen din psikolojisi, dinin bütün formlarına genişletilmeye ihtiyaç duyar. Eğer Birleşik Devletler Protestanları arasından elde edilen bulgular Musevilere, Müslümanlara, Hindulara, Budistlere ve diğerlerine -Birleşik Devletler'in içindeki ya da dışındaki- genellenirse, bu şimdiye kadar olduğundan çok daha fazla dikkat edilmesi gereken ciddi olarak önemli bir sorun teşkil eder.

İhtida ve irtidat ile ilgili araştırmaları da içeren etkileyici istisnalarla birlikte din psikolojisi, genellikle kendiliğinden/olağan bir şekilde psikolojiye giriş derslerine kaydolan üniversite öğrencilerinin seçilmemiş örneklerini inceleyerek psikolojinin önderliğini takip eder. Bu öğrencilere tamamlamaları için dindarlık ve maneviyata ilişkin ölçekleri içeren anket serileri verilir ve ölçekler arasındaki korelasyonlar incelenir. Genç yetişkinlerin dini tecrübeleri kendi çapında ilgi çekici olabilmesine rağmen, geç ergenliğin entelektüel keşif ve kimlik oluşum dönemi dikkate alındığında, eğer bireyin ilgisi din psikolojisi içerisinde geniş bir şekilde yorumlanacaksa bu durum, ideal araştırma stratejisinin uzağındadır.

Günümüze kadar bazı araştırmacılar, yorum yapmayı engelleyen çok basit araştırma planları kullanmaya razı olmuşlardır. Örneğin bazı araştırmalar, sıklıkla kiliseye giden insanların gitmeyenlere oranla daha iyi bir fiziksel sağlığa sahip olduklarını gösterebilir. Biz de kiliseye gitmenin bireyin sağlığına faydalı olduğu sonucuna ulaşabiliriz fakat bu tarz veriler, az önceki sonucun yerine bireyin kiliseye gitmesi için sağlığının iyi olması gerektiğini de veya her ikisinden de sorumlu olan bazı ölçülmemiş üçüncü değişkenlerin (zenginlik gibi) varlığını da gösterebilir. Açıkçası araştırmacılar, bireyleri ölene kadar takip edebilen ve kafa karıştırıcı değişkenleri kontrol edebilen daha sofistike araştırma planlarına ihtiyaç duyulduğunun farkındadırlar. Daha sofistike çalışmalardan elde edilecek özlü fakat sürpriz olmayan sonuç ise dinin bireyin yaşamına iyi bir şekilde entegre olduğunda fiziksel sağlığa katkı sağladığıdır.

Dinin fayda sağladığı araçların hangileri olduğu konusunda hala herhangi bir netlik meydana gelmemiştir. Konu ile ilgili süreçler intrapsişik (duygusal veya bilişsel) midir yoksa kişilerarası mıdır? Bu mekanizmalar, ilgi sonucuna göre değişiklik gösterir mi? Bunlar sonuç aynı olsa bile kişiden

kişiyeye değişir mi? Bir kez daha, daha sofistike araştırma planlarına ihtiyaç vardır.

Son nokta ise din psikolojisi alanında çalışan kişilerin ara sıra kendi çalışma konularına neredeyse aşırı saygılı görünmeleridir. Dine karşı doğrudan nefret olmasa bile ihmalle geçen on yıllardan sonra günümüzde psikoloji, dinin faydaları konusunda eleştirel olmayan bir tarzda ve ekümenik bir şekilde istekli görünmektedir. Fakat elbette ki, dinin psikolojik açıdan hem sağlıklı hem de sağlıklı olmayan yönleri vardır. Eğer anlayışımız ilerlemekse bunların her ikisi de tanınmayı ve incelenmeyi hak etmektedir.

Günümüzde din psikologlarının öncü isimlerinden biri olan Kenneth Pargament, daha açık araştırma anketlerine duyulan ihtiyacı iyi bir şekilde ifade etmiştir: “Din, zengindir, psikologların hayal ettiğinden daha karmaşık bir süreçtir, hem fayda hem de zarar verme potansiyeline sahip bir şeydir.” Dinin genel etkisi hakkındaki sorular yerini daha zor fakat uygun sorulara bırakmalıdır. Dini ifadenin bazı formları, belirli yardımseverlik veya zarar verme kriterlerine göre belirli kişilere belirli sosyal bağlamlar içinde özel koşullarla ilişkili olarak nasıl fayda ve zarar verebilir?

Sonuç olarak din psikolojisi, hareketli bir hedeftir. Pargament’in ifade ettiğiyi gibi analitik sorular, cevaplanmaya başlandıkça, alan daha büyük disiplinler tarafından giderek kucaklanacaktır.

KAYNAKÇA

- Allport, G.W. *The Individual and His Religion*. New York: Macmillan, 1950.
- Beit-Hallahmi, B. “Psychology of Religion 1880–1930: The Rise and Fall of a Psychological Movement.” *Journal of the History of the Behavioral Sciences* 10 (1974): 84–90.
- Cohen, A.B., and P. Rozin. “Religion and the Morality of Mentality.” *Journal of Personality and Social Psychology* 81 (2001): 697–710.
- Emmons, R.A., and R.F. Paloutzian. “The Psychology of Religion.” *Annual Review of Psychology* 54 (2003): 377–402.
- Fetzer Institute. *Multidimensional Measurement of Religiousness/Spirituality for Use in Health Research*. Kalamazoo, MI: Fetzer Institute, 1999.
- Freud, S. “The Future of an Illusion.” In *The Complete Psychological Works*, ed. and trans. J. Strachey, vol. 21, 1–56. London: Hogarth, 1927, 1953.
- Gorsuch, R.L. “Psychology of Religion.” *Annual Review of Psychology* 39 (1988): 201–21.
- Hall, G.S. “The Moral and Religious Training of Children.” *Princeton Review* 9 (1882): 26–48.

- Hill, P.C., and R.W. Hood, eds. *Measures of Religiosity*. Birmingham, AL: Religious Education, 1999.
- Hood, R.W. "Psychology of Religion." In *Encyclopedia of Religion and Society*, ed. W.H. Swatos and P. Kvisto, 388–91. Walnut Creek, CA: AltaMira, 1998.
- Ingelhart, R., and P. Norris. *Sacred and Secular: Religion and Politics Worldwide*. New York: Cambridge University Press, 2004.
- James, W. *The Varieties of Religious Experience*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1902, 1985.
- Kalb, C. "Faith and Healing." *Newsweek*, November 10, 2003, 44–56.
- McCullough, M.E., et al. "Religious Involvement and Mortality: A Meta-analytic Review." *Health Psychology* 19 (2000): 211–22.
- Miller, W.R., and C.E. Thoreson. "Spirituality, Religion, and Health: An Emerging Research Field." *American Psychologist* 58 (2003): 24–35.
- Nielsen, M. E. *Psychology of Religion in the USA*. 2000. <http://www.psywww.com/psyrelig/USA/html>.
- Pargament, K. *The Psychology of Religious Coping*. New York: Guilford, 1997.
- . "The Bitter and the Sweet: An Evaluation of the Costs and Benefits of Religiousness." *Psychological Inquiry* 13 (2002): 168–81.
- Peterson, C., and M.E.P. Seligman. *Character Strengths and Virtues: A Classification and Handbook*. New York: Oxford University Press; Washington, DC: American Psychological Association, 2004.
- Sethi, S., and M.E.P. Seligman. "Optimism and Fundamentalism." *Psychological Science* 4 (1993): 256–59.
- Spilka, B., R.W. Hood, and R.L. Gorsuch. *Psychology of Religion: An Empirical Approach*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1985.
- Tiger, L. *Optimism: The Biology of Hope*. New York: Simon and Schuster, 1979.
- Wulff, D.W. *Psychology of Religion: Classic and Contemporary Views*. New York: Wiley, 1991.